

ПОЛСКАТА КОНФЕДЕРАТКА КАТО КУЛТУРНА РЕАЛИЯ

Наталия Няголова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Московски държавен университет

Наталия Няголова. Польская конфедератка как культурная реалия

В статье представлен генезис одной из самых репрезентативных польских культурных реалий – польской конфедератки. Излагаются обстоятельства возникновения и семантический объем концепта. Прослеживаются его семиотические и исторические трансформации. Интерпретируется присутствие реалии в литературных контекстах XX века.

Ключевые слова: культурная реалия, конфедератка, сарматизм, идентичность, национальная психология

Nataliya Nyagolova. Polish Konfederatka as a Cultural Realia

The article focuses on the genesis of the konfederatka – one of the most iconic Polish cultural realia. The text traces the circumstances of the hat's coming into being and outlines its semantic volume. It also includes an overview of its semiotic and historical transformations, and analyses some of its uses in the literary contexts of 20th century.

Key words: cultural realia, konfederatka, sarmatism, identity, national psychology

История на възникването

Полската конфедератка е характерна полска шапка, която за няколко столетия се превръща в специфичен концепт на националната култура. На конфедератката е посветена статия в един от най-престижните енциклопедични речници на XIX век – *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона* от 1895 г. В нея четем:

Конфедератката е трицветна полска шапка, получила названието си по време на метежа от 1830 – 1831 г. Трите цвята (червен, син и бял) са взети за мундирите на конфедератите като подражание на националното облекло на краковските селяни, традиционно носещи сини кафтани с бели яки и червени шапки.

(Брокхауз, Ефрон 1895: 137)

Освен тази национална версия за възникването на конфедератката съществува и втора, която изглежда по-достоверна. Тя е свързана със

символиката на полския „сарматизъм“, който отразява процеса на формиране на националното съзнание в Полша в периода XVI – началото на XVII век и се гради върху етногенетичния мит, обосноваващ произхода на полското дворянство (шляхтата) от сарматските племена. Според наблюденията на М. В. Лескинен „идеалът на шляхтича сармат [...] съществува в два ипостаса – на рицаря воин и на помещика“ (Лескинен 1998: 261). Привържениците на сарматизма възприемат определен външен облик. Задължителни елементи за него са „жупанът, контошът, богато украсеният пояс, сабята, шалварите, стегнати от жълти ботуши и кожената шапка с татарски или унгарски произход, украсена често с пера от чапла“ (Коростильов 2015). Това живописно облекло дава база за възникването на специален жанр в полската живопис, т.н. „сарматски портрет“, на който често се изобразява специфичната шапка конфедератка, или както често е наричана от поляците по онова време – „*rogatywka*“, заради острите ѝ ъгли. Конфедератката най-вероятно е заимствана от татарите и получава широко разпространение по времето на Барската конфедерация (1768 – 1772). Подобна шапка, но с жълт връх, докато поляците предпочитат малинов или бял, е елемент от калмицкия национален костюм. Праобрази на конфедератки могат да бъдат открити и в Далечния изток (в Китай), където шапчици с квадратен връх носят учените мъдреци. Според изследователката на сарматския портрет И. Г. Томашова този ярък, еkleктичен по своя състав костюм отразява основно правило на бароквата култура – представянето не на отделната реална личност, а на една от нейните маски, в дадения случай маската е свързана със социална роля (Томашова 2016: 47). През втората половина на XVIII век конфедератката става основна военна шапка в армията на Жечпосполита.

В края на XVIII в. конфедератката се възприема като традиционна полска шапка и като такава се използва от различни формирования по време на въстанието на Кошчущко: пехота, милиция, „косинери“¹. Високата конфедератка с козирка става стандартна част от облеклото на полските легиони в Италия, създадени от генерал Домбровский, които се сражават в Наполеоновите войни из цяла Европа и дори в Америка. По това време конфедератката се сдобива не само с козирка, но и с твърда околожка, като по този начин нейната конструкция се приближава до високата цилиндрична военна шапка, тип „шако“².

¹ Пехотинци, въоръжени с коси.

² Военна шапка с цилиндрична форма и подбраден ремък, която често се нарича още кивер.

Сарматско мъжко традиционно облекло

В края на владичеството на Екатерина II конфедератката е извънредно популярна и в руската армия, където се носи като неуставна шапка от офицерите вместо „потьомкинската каска“. В своите мемоари Александър Иванович Тургенев пише, че в деня на кончината на императрицата той облича топъл сюртук, а на главата си слага конфедератка „à la Кошчушко“:

Аз носех конфедератка, защото всички тогава я носеха (военните – генералитеът, щабът и оберофицерите, бидейки на служба, при пълно обмундиране).

(Тургенев 1889: 184)

В епохата на Наполеоновите войни конфедератката става отличителен белег на полските улански полкове, втели се в армията на императора. Уланите носят черна конфедератка, но вместо полски орел на нея е сложен гербът на Великото литовско княжество (наречен „Рогой“). Тази символика се свързва с обещанията на Бонапарт да възстанови славната Жечпосполита.

След 1815 г. конфедератката се запазва само в униформата на уланите от Полското царство. Тя се използва от въстаниците по време на Ноемврийското въстание от 1830 – 1831, в това число и от Националната гвардия, а също така и в другите полски въстания – Краковското от 1846 г. и Пролетта на народите от 1848 г. Конфедератки носят и участниците в полските легиони в Унгария през 1848 – 1849 г. и в Италия през 1848 г. Конфедератки се предвиждат за пехотата и артилерията и за Януарското въстание от 1863 г.

През 20-те и 40-те години на XIX век конфедератките се разпространяват и сред либерално настроената романтична младеж. Руските нихилисти от 60-те години на XIX век също носят конфедератки. А. М. Скабичевски рисува портрета на младежта от онова време по следния начин:

Желанието по нищо да не приличат на презрените филистери, се пренася и върху външността на новите хора и така се появяват прословутите нихилистски костюми, в които се перчи младежта през 60-те и 70-те години. Наметки и грапави бастуни, къси коси (при жените) и коси отзад до раменете, сини очила, фrawdяволски³ шапки и конфедератки, Боже, в какъв поетичен ореол се възприема всичко това по онова време и как то кара младите сърца да туптят.

(Скабичевски 1910: http)

По време на Първата световна война конфедератките се използват в редица полски формирования – II бригада, армията на Халер, Великополската армия.

След обявяването на независимостта на Полша всички родове войски са обмундирвани с конфедератки, с изключение на военноморския флот, граничните войски и леката кавалерия.

През 1937 г. като допълнение към гарнизонната шапка е въведена меката полева конфедератка за всички видове войски освен за авиация-

³ По името на италианския разбойник Микеле Пеца с псевдоним Фра-дьяволо.

та, флота, бронетанковите и моторизираните части. Кокардата се бродира със сив конец върху сукнена основа. Този тип използват и полските партизани през Втората световна война.

Конфедератката е част от обмундирането и на съвременната полска армия.

Полската конфедератка в изкуството

Полската култура, до днес пазеца спомена за Жечпосполита, е култура на граничното, родена в самия център на Европа. Тя обединява традициите на Изтока и Запада – мистицизма на Латинската античност и християнството с живия култ към иконите и еврейските традиции, бароквата сарматска митология с фолклорните модели. Тази еkleктика на полската култура вдъхновява много артисти, поети и художници. Както и останалите културни реалии, дълбоко свързани с полската национална идентичност, така и полската конфедератка бързо се превръща в част от семиотичния език на изкуството. Най-напред тя става елемент от света на живописата (Ломоносов 2002: 61 – 63). При своето възникване реалитата се свързва със сарматския етногенетичен мит, съчетан със социални характеристики (принадлежността към полската шляхта). Постепенно тези семантични комплекси се трансформират и в съвременната семиотика на реалитата, където могат да бъдат различени два основни семантични пласта – първият, свързан с националния идентитет, и вторият, отразяващ символичната презентация на свободата.

Носенето на конфедератки като знак за неподчинение на официалната имперска власт е забранено след въстанието от 1831 г. в Полша. А. И. Херцен, дълбоко симпатизиращ на борбата на полския народ за освобождение, пише нееднократно за тази забрана в своята публицистика. През 1861 г. той възкликва на страниците на „Камбана“ във връзка с назначаването на генерала за управляващ гражданските дела в Полското царство и с намек за тесногърдието и ненавистта към поляците от страна на Мерхелевич: „Как генерал-адютант Мерхелевич ще отличи конфедератката от фуражката?“ (Херцен 1861).

Л. Н. Толстой пише разказа *За какво? (За что?)* като свидетелство за съдбата на заточените полски революционери в Сибир. В него той изобразява младата патриотка Албина Мигурска, която иска да се влее в редиците на полското националноосвободително движение:

Един път мащехата ѝ, влизайки в нейната стая, я завари пред огледалото в панталони и конфедератка. Албина се готвеше в мъжки дрехи да избяга от къщи, за да се присъедини към полските войски.

(Толстой 1983: 231)

Руската поетеса от полски произход Мария Моравская през 1915 година създава стихотворението *Моята конфедератка*:

Я шью дрожащими руками
Польскую конфедератку
Благоговейно, словно знамя,
Я шью радостными руками
Малиновую конфедератку.

Ах, цвет зари и зарева дальнего,
И ягод, пахнувших так сладко!
Под небом Питера печального
Яркая, яркая конфедератка!

(Моравская 1915: 78)

(Аз шия с треперещи ръце / полска конфедератка / благоговейно, като знаме, / аз шия с радостни ръце / малинова конфедератка. // Ах, цвят на зората и на далечното зарево / И на плодовете, ухаещи така сладко! / Под небето на печалния Питер / ярка, ярка конфедератка!)

Стихотворението е реакция срещу разрушителните военни действия, водени на територията на Полша през Първата световна война. В текста на стихотворението конфедератката е равнопоставена като полски символ със знамето, а лайтмотивното определение „малинов“ е цветови маркер на пролятата кръв.

Полша е любима тема за съветските шестдесетници. Така, както и руските либералдемократи и западници през XIX век, творческата интелигенция от периода на Размразяването изповядва своеобразен „полонизъм“, който става част от нейното верую за либерализация на обществената система. Йосиф Бродски ще напише: „Полша беше поетиката на моето поколение“.

Един от поетичните образи на града, създадени от Булат Окуджава, е посветен на Варшава. В стихотворението *Пътешествие в карета из нощна Варшава (Путешествие по ночной Варшаве в дрожках)* се появява видението на полски офицер в конфедератка, истината за чиято смърт ще напишат бъдещите поколения, освободени от страха:

Забытый богом и людьми, спит офицер в конфедератке.
Над ним шумят леса чужие, чужая плещется река.
Пройдут недолгие века – напишут школьники в тетрадке
все то, что нам не позволяет писать дрожащая рука.

(Окуджава 2001: 313)

(Забравен от бога и хората, спи офицер с конфедератка. / Над него шумят чужди гори, чужда се плиска река. / Ще мине малко време и ще напишат учениците в тетрадката си / всичко онова, което не ни позволява да напишем треперещата ръка.)

Йосиф Бродски е един от най-последователните поетични интерпретатори на „полската тема“ в съветската поезия. Познавач на полската култура и език, Бродски използва редица полски културни реалии в своите произведения. В стихотворението си *1 септември 1939* поетът изобразява началото на Втората световна война:

Снова на ветру
шумят березы, и листва ложится,
как на оброненную конфедератку,
на кровлю дома, где детей не слышно.

(Бродски 1998: 208)

(Отново на вятъра / шумят брези и листата лягат / като върху изпусната конфедератка / на покрива на дома, където не се чуват деца.)

В този контекст конфедератката се превръща в метафора на родната земя, дома, Родината, на поляка – войник, воин, рицар, обречен, но не и сломен.

В продължение на няколко столетия конфедератката се оказва лайтмотивен компонент от „полския текст“ в световната култура, спомагащ за възприемането на Полша като особено пространство. Този компонент се оказва възлово звено в митопоетичното преосмисляне на полските историко-културни реалии, образи, мотиви и превръщането им в знаци на националния идентитет и народопсихологията.

ЛИТЕРАТУРА

- Бродски 1998:** Бродский, И. 1 септябрь 1939. [Brodskij, I. 1 sentyabrya 1939.] // *Сочинения Иосифа Бродского в 7-и томах*, т. 2. СПб: Пушкинский фонд, 1998, с. 208.
- Брокгауз, Ефрон 1895:** Брокгауз, Ф. А., И. А. Ефрон. *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*, т. XVI. [Brokgauz, F. A., I. A. Efron. *Entsiklopedicheskiy slovar' F. A. Brokgauza i I. A. Efrona*, t. XVI.] СПб: Конкорд – Коялович, 1895.
- Коростильов 2015:** Коростыльов, С. *Потомки сарматов*. [Korostylev, S. *Potomki sarmatov*.], <https://www.proza.ru/2015/10/22/2081> (дата на използване 1.02.2019).

- Лескинен 1998:** Лескинен, М. В. Национальный идеал поляка в истории – образ шляхтича-сармата. [Leskinen, M. V. Nacional'nyj ideal polyaka v istorii – obraz shlyahricha-sarmata.] // *Славянский альманах 1997*. Москва: Индрик, 1998, 256 – 280.
- Ломоносов 2002:** Ломоносов, А. Р. Сарматизм в польском изобразительном искусстве эпохи Просвещения. [Lomonosov, A. R. Sarmatism v pol'skom izobrazitel'nom iskusstve epohi Prosveshcheniya.] // Серия «Symposium», *Мировая культура XVII – XVIII веков как метатекст: дискурсы, жанры, стили*. Выпуск 26. Материалы Международного научного симпозиума «Восьмые Лафонтеновские чтения». Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2002, 61 – 63.
- Моравская 1915:** Моравская, М. Л. Моя конфедератка. [Moravskaya, M. L. Moya konfederatka.] // *Русская мысль*, кн. 3, март 1915, 78.
- Окуджава 2001:** Окуджава, Б. Ш. Путешествие по ночной Варшаве в дрожках. [Okudzhava, B. Sh. Puteshestvie po nochnoj Varshave v drozhkah.] // *Стихотворения*. СПб: Академический проект, 2001, 313.
- Скабичевски 1910:** Скабичевский, А. М. Первое двадцатипятилетие моих литературных митарств. [Skabichevskij, A. M. Pervoe dvadtsatipyatiletie moih literaturnyh mitarstv.] // *Литература и жизнь. Исторический вестник*, 1910, № 1 – 4, http://dugward.ru/library/zolot/skabichevskiy_perv.html (дата на исползване 1.02.2019).
- Толстой 1983:** Толстой, Л. Н. За что? [Tolstoy, L. N. Za chto?] // *Собрание сочинений в 22-х томах*, т. 14. *Произведения 1903 – 1910 гг. Повести и рассказы*. Москва: Художественная литература, 1983, 228 – 251.
- Томашова 2016:** Томашёва, И. Г. Портрет в живописи Беларуси эпохи Ренессанса и барокко: вопросы стиля и типологии. [Tomasheva, I. G. Portret v zhivopisi Belarusi epohi Renesansa i barokko: voprosy stilya i tipologii.] // *Искусство и культура*, 2016, № 3 (23), 44 – 53.
- Тургенев 1889:** Тургенев, А. М. Записки Александра Михайловича Тургенева. 1772 – 1863. Публ., вступл. А. С. Сомова. [Turgenev, A. M. Zapiski Aleksandra Mihajlovicha Turgeneva. 1772 – 1863. Publ., vstupil. A. S. Somova.] // *Русская старина*, 1889, Т. 62, № 4, 183 – 220.
- Херцен 1861:** Герцен, А. И. *Dubia. Колокол*. 1861. [Gercen, A. I. Dubia. Kolokol.], <http://gertsen.lit-info.ru/gertsen/public/kolokol-1861-1863/article-155.htm> (дата на исползване 16.01.2019).